

BALIZS DÁNIEL – DR. BAJMÓCY PÉTER

Kvantitatív etnikai földrajzi vizsgálatok a történeti Vas megye példáján*

A történelmi Vas megye azt a Magyar Királyság keretei között 1918-ig fennálló, mintegy 900 éves múltra visszatekintő közigazgatási egységet jelöli, amelynek területéből a trianoni békeszerződés következtében három ország (Ausztria, Magyarország, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) részesedett. A térség tehát három különböző állam metszéspontjában fekvő mezei régió, tradicionálisan soknemzetiségű térség, népességéből jelentős részt alkotnak a magyarokon kívül a németek (osztrákok), a szlovének és a horvátok is. E történeti-földrajzi egység felosztását követően saját területükön az államalkotó (többségi) nemzetek (magyar, osztrák, szlovén) dominanciája felerősödött, az általuk többségben lakott települések homogenizálódtak, míg a hozzájuk került kisebbségi települések heterogén összetételűvé váltak. Annak ellenére, hogy a nyelvhatárok már a 18. század végétől élesen kirajzolódtak, mindhárom országba jelentős kisebbségi népesség került: magyarok Ausztriába és Szlovéniába, németek Magyarországra (kis létszámban Szlovéniába) és szlovének Magyarországra. A térségbe a 16. században bevándorolt horvát lakosságon Ausztria és Magyarország osztozott. A kisebbségi lakosságnak otthont adó települések természetesen a 20. század folyamán erős asszimilációs hatásnak voltak kitéve, többé-kevésbé kétnyelvűvé váltak, esetenként teljesen beolvadtak a többségi társadalomba.

A térség sokrétű történelmi hagyományai és az a tény, hogy különböző nemzetiségek településterületének határvidékén terül el, fontos tényezőt jelentettek a kutatási terület kiválasztásánál. További indokként szolgál a Kárpát-medencei nemzeti kisebbségek vizsgálatunk periódusában – a 20. században – tapasztalt gyors szám- és aránycsökkenése, amelynek három szegmense, a természetes fogyás, a migrációs folyamatok, valamint az asszimiláció különíthető el. Szintén fontos megemlíteni a geográfiában és általában szakmai téren egyre inkább megjelenő igényt a mikro- és mezoszintű etnikai kutatásokra, hiszen az eddigi munkák döntő része (Kocsis et al. 1991, 2006, Bottlik 2005, Bajmócy 2009, Bindorffer 2003, Kókai 2012, Varga E. 2002, Gyurgyík 2004, Kőszegi 2009, Crețan 2002) elsősorban makroszinten értelmezhető. A mikro- (települési) és mezo- (megyei) szint kerül immár előtérbe Keményfi (2002), Tátrai (2009, 2010), Farkas (2000) és Balizs (2012) munkáiban.

Ezenkívül alátámasztják a kutatás jogos voltát azok a sajátos jellemzők és jelenségek, amelyek Vas megyében érvényesülő formájukban és kombinációjukban egyedivé teszik e térséget a Kárpát-medencén belül. A továbbiakban e „specialitások” részletesebb bemutatása következik.

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosítószámú *Nemzeti kiválóság program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram* című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

Sajátos etnikai térszerkezeti jellemzők

A vizsgált terület 5472 km² kiterjedésű, amivel az 1918 előtti Magyar Királyság nagyobb méretű megyéi közé tartozott (ennek kb. 60%-a tartozik napjainkban Magyarországhoz, bő egytizede Szlovéniához, a fennmaradó hányad Ausztria /Burgenland/ része). Népsége szintén jelentékeny, 1910-ben csaknem 436 ezer főt számlált, ez némi (5,4%-os) csökkenést követően 2001-re 412 ezer főre mérséklődött. A csökkenés döntő részét az Ausztriához tartozó, annak keleti periferiájára került megyerész népességfogyása okozta (130 ezerről 102 ezer főre), a Szlovéniához csatolt terület szinte teljes egészében megtartotta 53 ezer fős lélekszámát (2002-ben 49 ezer fő lakta), míg a hazánknál maradt térség – elsősorban Szombathely jelenléte miatt – csekély népességnövekedést könyvelhetett el (1910: 253 ezer, 2001: 262 ezer fő). Ami az etnikai arányokat illeti, a 20. század elején a magyarok a népesség 56,9%-át tették ki, a németek 27, a szlovének 12, míg a horvátok 4%-kal részesedtek az összlakosságból. 2001-re némi magyar térnyerés figyelhető meg (magyar 62,9%), a szlovének aránya stagnál, míg a németeké és a horvátoké jelentősen visszaesett.

Az a tény, hogy a terület hagyományosan többnemzetiségű (határai között hat jelentős nemzeti kisebbségi közösség él), illetve azon kevés számú entitás közé tartozik, amelynek területéből az I. világháborút követően három különböző ország részesült, önmagában is egyedi vonásnak tekinthető. További lényegi elemei a sajátos jellegnek, hogy a nemzetiségi összetétel az eltelt egy évszázad folyamán lényegében nem változott, viszont a népesség etnikai összetételének változatlansága úgy valósult meg, hogy közben az etnikai határok módosultak, s egyre inkább a politikai határok felé tolódtak. Mindez olyan (jelen tanulmányban nem részletezett) történelmi és társadalmi „töréspontok” együtthatása mellett ment végbe, amelyek szintén Vas megyei sajátosságnak tekinthetők. Fontos kihangsúlyozni továbbá a *többszerveletesség és az etnikai alapú térbeli elkülönülés* egymásmellettségét, amely a 19. és 20. század fordulóján a történelmi magyar állam megyéi közül Vas megyét jellemezte leginkább. Ennek lényege, hogy a megye három nagy nemzetiségi tömb (magyar, német, szlovén) határán terül el, viszont míg a megye alapvetően soknemzetiségű, addig ez a településekre már sokkal kevésbé mondható el. Tehát az egyes etnikumok a megyén belül igen, a települések szintjén viszont alig keverednek egymással. A Kárpát-medencében hasonló sajátosság figyelhető meg a Bánát területén (Kókai 2012). E táblázatban épp arra láthatunk bizonyítékot, hogy Vas megyében a megyei és a települési etnikai diverzitás közötti különbség (az etnikai diverzitási indexről ld. a vonatkozó fejezetet!) 1910 körül Kárpát-medencei viszonylatban a legmagasabbnak bizonyult (1. táblázat).

A települési szintű etnikai keveredés a 20. század folyamán is alacsony szinten maradt, a különböző népcsoportok viszont az egymás „fennhatósága” alá került kisebbségek révén így is jelentős hatást gyakorolnak egymásra akár a kultúra, a gazdaság, vagy a nyelvi fejlődés és identitás terén. Utóbbi esetében érdekes megfigyelni az osztrák identitással (is) rendelkező ausztriai magyarok és horvátok, a magyarságtudattal bíró magyarországi németek és horvátok, vagy akár a sajátos „vend” öntudatú magyarországi szlovének példáját. A kisebbségek identitását egyébként is nagyban befolyásolja, hogy anyaországtól viszonylag nagy távolságra, szórványban élnek (ausztriai és magyarországi horvátok), vagy különböző történelmi és ideológiai okok, valamint a határok hosszú ideig

tartó zártsága miatt attól elszigetelve fejlődtek (magyarországi németek és szlovének, szlovéniai és ausztriai magyarok). A helyzetet tovább bonyolítja a (gyakran a helyi tájnyelvre és származástudatra épülő) erős lokális identitás.

1. táblázat

Néhány vármegye etnikai diverzitása a történelmi Magyarországon 1910-ben*

Megye	Összesen	Magyar	Német	Horvát	Egyéb	Megyei EDI	Járási EDI	Települési EDI	Különb-ség (M-T)
Vas	435 793	247 985	117 169	16 230	54 409	0,587	0,275	0,102	0,485
Torontál	615 151	128 405	165 779	4 203	316 764	0,757	0,663	0,359	0,397
Sopron	283 510	141 011	109 160	31 004	2 335	0,592	0,317	0,154	0,438
Zala	466 333	347 167	3 889	91 909	23 368	0,404	0,136	0,061	0,344
Fogaras	95 174	6 466	3 236	5	85 467	0,207	0,168	0,147	0,060
Trencsén	310 437	13 204	9 029	78	288 126	0,156	0,139	0,132	0,024
Somogy	365 961	333 597	18 718	9 934	3 712	0,166	0,151	0,082	0,084

* Járási EDI, települési EDI: a járások, illetve a települések etnikai diverzitási indexének népességszámmal súlyozott átlaga.

Forrás: Balizs Dániel.

A területen csekély létszámú roma etnikum él, kutatási témánk nem terjed ki rájuk, hiszen anyaország híján ők nem sorolhatók a nemzeti kisebbségek közé. Számuk Vas megye Szlovéniába eső részén elhanyagolható, Ausztriában és Magyarországon¹ is csupán néhány ezer fő.

Etnikai szerkezet változásai

A honfoglalás után a betelepülő magyarok az állandó természeti körülményekhez alkalmazkodtak, a térség lakatlan peremvidéke pedig jól beleillett a honfoglalás utáni országberendezkedés, a nyugati védővonal (gyepű) rendszerébe (Beluszky 2005). A gyepű a mai Őrség területétől indulva a Rába völgyén keresztül a Pinka és a Lapincs völgyében húzódott észak irányban. A 13. század derekától a határőrizet mikéntjének változásával módosult lényegesen a helyzet, ezektől az évtizedektől kezdődően települt be nagyobb tömegben a megye keleti részét ekkor már stabilan uraló magyarság a korábbi gyepű vidékére, majd a 14. századtól számíthatjuk a németek beáramlását is hegyvidéki jellegű nyugati térségbe (Vörös 1962). A magyar-német nyelvhatár a 14–15. században meglehetősen szeszélyes vonalban futott, ekkor még magyar jellegű volt a Pinka-völgy csaknem egésze, ám Kőszeg és Rohonc környéke, illetve a Németújvártól és Felsőórtól nyugatra eső részek már német többségűek voltak (Kocsis 2005a), ezenkívül a németek jelentős számban megjelentek Vas megye városias központjaiban is. A megye déli részén évszázadok óta élő szláv népességnek (a későbbi szlovéneknek) a Muraszombat és Szentgottárd közötti aprófalvak adtak otthont, a magyar-szláv nyelvhatár már a 13–14. század fordulójától már egyértelműen meghatározható volt, a mai napig alig változott (Zágorec-Csuka 2008).

¹ A vizsgált terület magyarországi részén a cigányság lélekszáma 1321 fő volt (KSH, 2001. évi népszámlálás).

A bő két évszázadon keresztül fennálló helyzet a 16. század középső harmadának török pusztításai nyomán változott lényegesen. Ettől az időszaktól öltött jelentős méretet a Pinka- és Strém-völgyi magyar lakosság kicserélődése német, illetve a török uralom veszélye miatt migráló horvát népességre. A 16–17. század pusztításai következtében átmenetileg ismét képlékennyé váltak a nyelvhatárok, főként magyar-német viszonylatban. Vörös (1962) szerint a 17. század végén a nemzetiségek többé-kevésbé zárt településterületei között még nem voltak éles válaszvonalak. Az 1696. évi adóösszeírás szerint 44 ezer főnyi tisztán magyar, 28 500 fősz tisztán német, 10 ezer főnyi tisztán szlovén és 5000 fősz tisztán horvát községekben élő lakosság mellett 13 500 fő (a népesség 13%-a) vegyes népességű településeken élt.

A nemzetiségek területi átrendeződésének üteme a 18. századra mérséklődött, bár Gyémánt (2007) szerint a század második felében erőteljes német betelepülés történt, hasonló vélemény tükröződik Borovszky (1898) munkájában is, aki szerint „... a németek beáramlása (...) a reformáció után is folytatódott”. Mindenesetre térszerkezeti vonatkozásban a kiegyezésig (1867) érdemi változást nem észlelhetünk, az asszimiláció a falvak viszonylagos elzártsága, a kulturális és házassági szokások miatt alacsony szintű lehetett, ez alól csak a nagyobb, városias központok és vásártartó-helyek (Szombathely, Kőszeg, Felsőőr, Németújvár, Szentgotthárd) jelenthettek kivételt. Bár a tradicionális etnikai tömbök lassú homogenizációja már előtte elkezdődött, igazán csak a kiegyezés teremtette meg a jelentősebb térszerkezeti változások, alapvetően a magyarság térnyerésének feltételeit.

A magyarok aránya többi nemzetiségnél magasabb természetes szaporodásuk, arányában csekélyebb mértékű kivándorlásuk és a kisebbségek főként városias közegben tapasztalható asszimilációja hatására az 1880. évi 49%-ról 1910-re 56,9%-ra emelkedett, a szlovéneké 11,6% volt és maradt, eközben a beolvadásnak leginkább kitett németeké 34-ről 26,9%-ra, a horvátoké 4,7%-ról 3,7%-ra zsugorodott. Az asszimiláció leginkább a német és (a részben szintén németajkú) izraelita népességet érintette, de jelentős volt például az addig egyértelműen szlovén jellegű Muraszombaton is (Kocsis 2005b). E viszonylag rövid időszaknak vetettek véget az I. világháborút lezáró békék és határrendezések, amelynek során a történelmi Vas elvesztette területének 40, népességének 42%-át.

A két világháború között az elcsatolt területeken az addig magyar ajkú tisztviselőréteg és karhatalmi alakulatok kicserélődése nyomán jelentősen visszaesett a magyarok száma, bár a vizsgált területre nagyobb léptékű német és szlovén/”jugoszláv” betelepítés nem történt. A határon kívülre szorult magyar falvak életét jelentősen megnehezítette a magyar mint oktatási és hivatali nyelv visszaszorulása, ami főként Ausztriának a Harmadik Birodalomhoz való csatolása (1938) után mutatkozott meg. Ugyanakkor folytatódott a Magyarországon maradt kisebbségek beolvadása, amit elsősorban Kőszeg példája mutat.² Az 1941. évi visszacsatolás után Muravidéken a háborús állapotokból adódó bizonytalanság, másrészt az önbevallástól való félelmek hatására egészen különleges helyzet állt elő: a 85%-ban „délsláv” anyanyelvű népesség kb. ugyanekkora arányban magyar nemzeti-ségűnek vallotta magát. A II. világháború utáni német kitelepítés során a vizsgált terület

² Kőszeg etnikai arányai 1880-ban: 21% magyar, 75% német, 1910: 61% magyar, 36% német, 1941: 84% magyar, 15% német (KSH népszámlálási adatok).

magyarországi részéről 2938 fő távozott (Czibulka et al. 2004), a valós érték ennél kevéssel magasabb lehet. A Jugoszláviához csatolt megyerésről a kitelepített és elűzött németek száma 2000 fő körül lehetett.

Az önkéntes és a kényszer migrációk lezárulta után az 1950-es években a történelmi Vas megye kisebbségeinek lélekszáma mindhárom országban a mélypontra zuhant. A bizalmatlanság és a kisebbségi identitás vállalásától való félelem oldódása csak a 1960-as évektől indult meg (jugoszláv-magyar kapcsolatok normalizálódása, a németek kollektív bűnösségének eltörlése, a kétnyelvű oktatási rendszer kiépítése Muravidéken /1959/, az osztrák népcsoporttörvény /1976/), a kisebbségek ekkortól induló lassú számbeli gyarapodását azonban demográfiai mutatóik romlása, a hagyományos falusi társadalmi keretek felbomlása hamar megállította. Szintén nagyban hozzájárultak a kisebbségek térvesztéséhez a hermetikusan lezárt határok és az ebből adódó hontalanságérzés, ami számos esetben a többségi nemzet irányába történő nyelvi és kulturális hasonulási szándékban manifesztálódott. A kelet-európai rendszerváltozás időszaka (1989–1990) javított a helyzeten, ám a Kárpát-medence számos térségében lejátszódó „etnikai reneszánsz” (a kisebbségek nemzettudatának erősödése, számuk hirtelen megnövekedése) a térséget az átlagosnál kevésbé érintette³ (a szlovéniai magyarok esetében például teljesen elmaradt), illetve hatása csekélyebb a más régiókban tapasztaltnál⁴, bár itt nem feledkezhetünk meg a hazai (az osztráktól és szlovéntől eltérő) népszámlálási gyakorlat hatásairól sem. Ezek részletezése nem célja e tanulmánynak, viszont érdemes megjegyezni, hogy a tény, miszerint Magyarországon négy különböző kérdéssel tudakolják az etnikai hovatartozást, jelentősen befolyásolhatja a nemzetiségi összképet.

Alkalmazott módszerek

A megye többpólusú nemzetiségi szerkezetének statisztikai, illetve térinformatikai ábrázolása többféle módon történhet. Egyrészt az 1910. évi magyar, illetve a 2001. évi magyar és osztrák, valamint a 2002. évi szlovén népszámlálás adataiból felépülő adatbázis felhasználásával kívánjuk bemutatni, három különböző – területi, időbeli és nemzetiségi – szinten a kisebbségek arányát és annak változásait. Másrészt bizonyítani szeretnénk a többnyelvűség és az etnikumok térbeli elkülönülésének egymásmellettségét; itt a legalkalmasabb módszernek az ún. etnikai diverzitási index megyei és települési értékeinek összevetését találtuk. Végül háromféle index (diverzitási, szegregációs és disszimilaritási indexek) útján is ábrázoljuk a Vas megyei etnikai térszerkezetet.

Népszámlálásokból adódó módszertani problémák

Mivel a statisztikai adatbázis a népszámlálásokon alapul, érdemes röviden kitérni azok országoként és időpontoként eltérő gyakorlatára. Az 1910-es népszámlálás még egysé-

³ A történelmi Vas megye területén élő ausztriai magyarok száma 39, a magyarországi németeké 181%-kal nőtt 1980 és 1990 között, a magyarországi horvátok és szlovének száma stagnált, míg az ausztriai horvátok lélekszáma 10, a szlovéniai magyaroké 12%-kal csökkent.

⁴ A legfrissebb (2011-es) népszámlálási adatok már némileg árnyalják ezt a képet, feldolgozásukat későbbre tervezzük.

ges metodikája szerint a válaszadó anyanyelvét tudakolták, azt a nyelvet, amit magának vall, és a legjobban és legszívesebben beszél (Keményfi 2002). A 2001/2002-es népszámlálásoknál a három ország mindegyike más-más módszerrel dolgozott. Magyarországon immár négy különböző kérdést (anyanyelv, nemzetiség, családban használt nyelve, kulturális kötődés) tettek fel az etnikai megoszlás minél pontosabb feltárása céljából, valamint több válasz megjelölésére is lehetőség volt. Ám az önbevallás ilyen szintű szabadsága – elsősorban a kettős identitású személyek nagy száma miatt – a kapott adatbázis kezelését jelentősen megnehezíti. Még inkább megjelenik ez a probléma a 2011-es legfrissebb adatok vonatkozásában. Ausztriában „köznyelvet” (Umgangssprache) tudakolnak, azt a nyelvet, amit a válaszadó a leggyakrabban használ. Ennek torzító hatása nyilvánvaló, hiszen a burgenlandi magyar és horvát identitású népesség jelentős hányada (főként szórványhelyzetben) jóval több alkalommal használja az állam nyelvét, mint saját anyanyelvét. Szlovéniában (ahol 2002-ben volt a népszámlálás) anyanyelvre és nemzeti-ségre kérdeznek rá, ám az adatokat csupán a községek szintjén publikálták.

Közigazgatási változások

Az adatsorok összehasonlíthatóságát a 20. században bekövetkezett település-összevonások és -szétválások is nehezítik. A dualizmus utolsó évtizedében 611 település alkototta a történelmi Vas megyét, ez a szám 2001-re 526-ra mérséklődött. A csökkenés döntő része a magyarországi település-összevonások következménye, az ausztriai és a szlovéniai megyerész településállománya a 20. században gyakorlatilag változatlan maradt. A két szomszédos ország kapcsán viszont mindenképp meg kell említeni a közigazgatási rendszer átszervezését, amelynek során a településeket „községekbe” (*Gemeinde*, illetve *občina*) szervezték, amelyek Burgenlandban általában 2–4, a Muravidéken 6–8 települést foglalnak magukban.

Nem feledkezhetünk meg a települések közigazgatási határának változásairól sem, amelyek a vizsgált területen Köszeget érintik (a trianoni békeszerződés után a város területe a szomszédos – Ausztriához csatolt – Rótfalva külterületének „megtartásával” növekedett). Szintén fontos, hogy míg a 20. század elején csupán két város létezett a történelmi Vas megyében, addig jelenleg már 18 település rendelkezik ezzel a ranggal.

Etnikai diverzitási index

Az eddig leírtak alátámasztására számos példa és módszer áll rendelkezésre. Az egyik ilyen lehetőség, amely egyúttal egy vizsgált térség etnikai homogenizálódásának leginkább egzakt mérőszáma, az etnikai diverzitási index (EDI) és annak tanulmányozása. A nemzetközi szakirodalomban többen is dolgoztak ki indexeket az összetettség, diverzitás mérésére (Simpson 1949, Greenberg 1956), ezek közül jelen munkában a Simpson-féle, eredetileg a biológiában az egyes társulások fajváltozatosságának mérésére használt indexet alkalmazzuk, amely az etnikai vizsgálatokhoz is megfelelő segítséget nyújt. A Simpson-féle módszer nem az egyes etnikai csoportok népességszámával, illetve azok arányaival dolgozik, hanem egészen más megoldást javasol. A Simpson-index a valószínűségszámítás alapján azt vizsgálja, hogy egy adott területi egység lakosai közül két, tetszőlegesen találkozó személy mekkora eséllyel eltérő nemzetiségű. Ezt az összes

lehetséges találkozás, illetve az azonos nemzetiségűek találkozásainak különbsége és az összes találkozás hányadosaként kapjuk. Képlete:

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2},$$

ahol L a területi egység (megye, település stb.) össznépessége, $e_1, e_2, \dots, e_n$ az egyes nemzetiségek száma. Az index értéke 0 és 1 között mozog, a 0 teljesen homogén lakosságot jelöl, míg az 1 olyan extrém esetet, amikor az adott népességben belül mindenki más-más népcsoport tagja (Bajmócy 2006). A nemzetiségi keveredés mérésének ilyen és ehhez hasonló formája jelenik meg a hazai kutatók közül Reményi (2013) és Németh (2012) publikációiban, míg külföldön inkább a nyelvi diverzitás (*language diversity*) fogalmával találkozhatunk.⁵

Tisztában vagyunk vele, hogy a népesedési folyamatok általában nem természeti törvényszerűségek szerint alakulnak, ezért tartjuk fontosnak leszögezni, hogy tanulmányunkban csupán az index kiszámításának technikáját vettük át, nem annak biológiai hátterét. Ily módon tehát az etnikai diverzitási index alkalmazása az etnikailag kevert területek lehatárolását, a kevertség egzakt mérését teszi lehetővé, alkalmazásával teljesen különböző etnikai struktúrájú területek és települések válnak összehasonlíthatóvá. Nem tesz viszont különbséget az egyes nemzetiségek között, ehhez más módszer használata szükséges.

Disszimilaritási index

A szegregáció fogalma, mérésének széles körű igénye, valamint az erre kidolgozott módszerek többsége az Egyesült Államokból származik. A szegregáció vizsgálatának kezdete a különböző társadalmi csoportok nagyvárosi területi elkülönülése, pontosabban annak egyre nyilvánvalóbbá válása nyomán az 1940-es, 1950-es évekre tehető. Eleinte kizárólag feketék és fehérek viszonylatában, később a fogalom elterjedése után más csoportok vonatkozásában is.

Hazánkban a szegregáció mérésének különböző módszerei néhány kivételtől eltekintve nem terjedtek el széles körben. A szakirodalomban több szegregációs mutató megtalálható, etnikai földrajzi vizsgálatok esetén elsősorban a disszimilaritási, illetve a szegregációs index használata indokolt. A disszimilaritási index „az egyenletességtől való eltérést méri. Értéke azt mutatja, hogy a teljes kisebbség mekkora részének kellene elköltöznie ahhoz, hogy eloszlása a teljes területen egyenletes legyen” (Gergely 2009), azaz „egy területi jelenség hány százalékát kellene átcsoportosítani a terület egységek között ahhoz, hogy a területi megoszlása azonos legyen a vele összevetett jelenségével” (Nemes Nagy 1984). Az etnikai földrajzi vizsgálatokban tehát a disszimilaritási index két népcsoport elkülönülésének mértékét adja meg (Tátrai 2010). Értéke 0 és 1 közötti, 0 abban az esetben, ha a vizsgált csoportok eloszlása maximálisan egyenletes, és 1, amennyiben a keveredés teljes hiánya, tökéletes elkülönülés tapasztalható. Képletben kifejezve:

⁵ A Föld összes országára találunk adatokat a <http://www.ethnologue.com/statistics/by-country> internetes oldalon.

$$D=1/2 \times \sum |A_i - B_i|,$$

ahol A és B a két (etnikai) csoport, míg i -vel kiegészülve az adott területen százalékban kifejezett arányukat kapjuk meg (Bajmócy 2009).

Szegregációs index

A szegregációs index tulajdonképpen a disszimilaritási index módosított változata. Ez a mutató nem az alapsokaság két kiemelt csoportjára vonatkozik, hanem egy kiválasztott csoport és az összes többi csoport összehasonlításán alapul (Gergely 2009). Számolása során tehát „egy viszonyul a sokhoz”, egy adott nemzetiség összes többitől való térbeli elkülönüléséről kapunk információt. Képlete a disszimilaritási indexéhez hasonló, eltérés csupán annyiban mutatkozik, hogy a „másik nemzetiség” most „az összes többi együtt” (Bajmócy 2009). Továbbiakban a kapott értékek értelmezése ugyanúgy történik, mint az előbb tárgyalt mutató esetében.

Etnikai diverzitás 1910-ben és 2001-ben

Az 1910-es adatok feldolgozását jelentősen megkönnyíti a vizsgált terület egységessége, egyben az 1910. évi volt az utolsó a népszámlálások sorában, amelynek időpontjában Vas megye teljes területe egy állam (a Magyar Királyság) része volt. Az etnikai diverzitási index a megye teljes területére 0,589 volt, ezen belül az I. világháború után Magyarországnál maradt megyerész megfelelő értéke 0,157, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került térségé 0,249, az Ausztriához csatolt vidéké 0,347. A 2001-es (Szlovéniában 2002-es) és az 1910. évi adatok összevetése után a megye egészét tekintve kevésbé (EDI: 0,544), míg a három országhoz került megyerész esetében igen jelentős etnikai homogenizációnak lehetünk szemtanúi, amely a három különböző régióban hasonló mértéket öltött (a diverzitás megfelelő értékei 2001-ben: 0,047; 0,071; 0,183). A különbségek tehát akár országok, akár időpontok szerint érzékelhetők; főként akkor, ha az „országos” adatokat a teljes megyei értékkel hasonlítjuk össze (utóbbi jóval magasabb).

Járási viszonylatban már jól megmutatkoznak a megyén belüli különbségek is. 1910-ben a térség nyugati felén elterülő járások nemzetiségileg kevertebbek a keletiekénél, különösen igaz ez azokra, amelyeken egy vagy több nyelvhatár is keresztülhalad (Szentgotthárdi 0,61; Kőszegi 0,61). Külön kategóriát képeznek a magyar, német, horvát szórványokkal, illetve nyelvszigetekkel tarkított Németújvári, Felsőöri, Szombathelyi és Muraszombati járások (0,41–0,26 közötti értékek). A legkevésbé diverz közigazgatási egységek a megye keleti felében találhatók (a Körmentdi, a Sárvári, a Vasvári, a Celldömölki járás: 0,15 alatt).

Noha 2001-re a dualizmus kori járási beosztás sokban változott, az összevethetőség érdekében ennél az időpontnál is az 1910-es beosztást vettük alapul. A 2001-es adatok alapján a volt Szentgotthárdi járás területe továbbra is a legheterogénebb (EDI: 0,59), hasonlóan magas értékkel rendelkezik a Kőszegi járás is (0,54). Általánosságban elmondható, hogy a 20. század elején nagyon diverz népességű járások megőrizték kevertségüket, mivel az I. világháború utáni új határok konzerválták a szóban forgó vidékek magas fokú nemzetiségi heterogenitását. Ezzel párhuzamosan a megye keleti felén elterülő járások értékei szintén változatlanok maradtak (a Celldömölki, a Körmentdi, a Sárvári

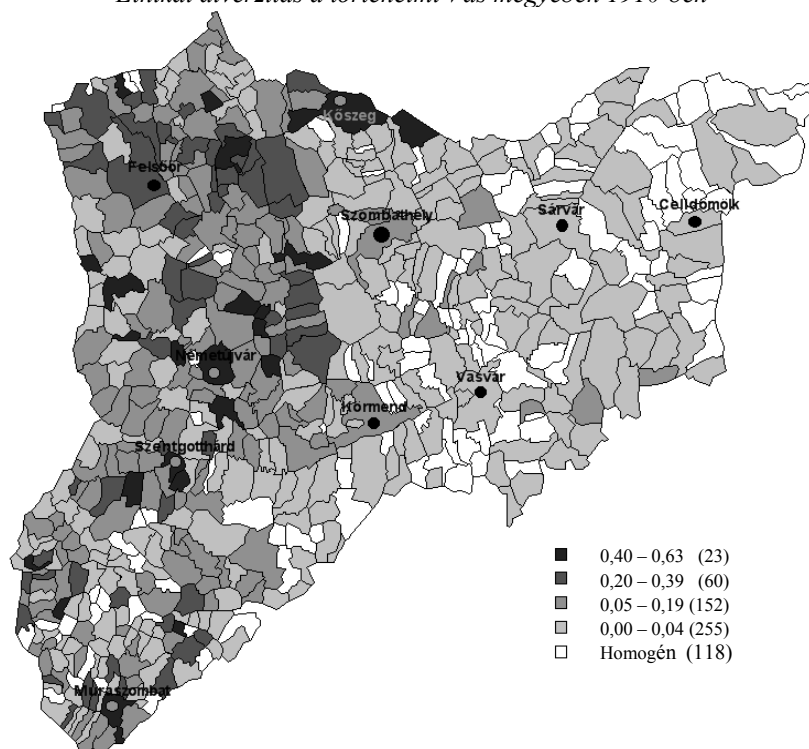

és a Vasvári járás értékei 0,08 alattiak), ám itt a homogenitás (és a magyar elem egyértelmű dominanciája) maradt fenn tartósan. Ez a nemzetiségi egyveretűség várhatóan nem is módosul a közeljövőben sem, bár hosszú távon változást jelenthet a most még csekély létszámú roma népesség növekedése.

Igazán említést érdemlő változás az 1900-es évek elején még közepesen kevert etnikai összetételű járásoknál (Felsőöri, Muraszombati, Németújvári, Szombathelyi) tapasztalható (EDI: 0,23–0,08). E területi egységekben a nemzeti kisebbségek súlyának nagymértékű csökkenése történt, ez a horvátok fogyásán érezhető leginkább. A jelenség hátterében egyértelműen a határok változásából adódóan az államalkotó nemzetek súlyának növekedése, a nyelvi asszimiláció, valamint a kisebbségekre súlyos teherként nehezedő szórványlét összetett hatása áll.

1. ábra

Etnikai diverzitás a történelmi Vas megyében 1910-ben

Forrás: saját számítás alapján szerkesztette Balizs Dániel.

Amennyiben települési szinten vizsgálódunk, az 1. ábra tanulmányozása után megállapíthatjuk, hogy 1910-ben a történelmi Vas megye etnikai heterogenitás szempontjából a Kőszeg–Őriszentpéter tengely mentén két részre volt osztható. A képzeletbeli vonaltól keletre csupán a Kőszeggel szomszédos Tömörd érdemel említést, amelyet a 20. század elején fele-fele arányban laktak magyarok és horvátok. A jelenleg hazánkhoz tartozó

térségben az osztrák határ mentén fekvő falvak közül említhetünk néhányat: Horvátlövő, Magyar- és Németkeresztés (később Vaskeresztés), valamint Szentpéterfa községekben a magyar és a német, illetve horvát nemzetiség keveredett jelentősebb mértékben. Délebbre, a hármask határ közelében Szentgotthárd, Alsószölnök és Zsida településeken magyarok és németek mellett szlovének is éltek. A történelmi Vas megye nemzetiségileg legkevertebb vidékei elsősorban a mai Burgenland területén, másrészt az 1923 utáni osztrák–magyar határ mentén mindkét oldalon helyezkedtek el. Egyértelműen kiemelkednek a diverzitás magas értékeivel Felsőőr–Rohonc német–horvát–magyar lakosságú tengelye mentén, valamint Németújvár és a Pinka alsó folyása között sorakozó falvak. A jelenleg Szlovéniához tartozó területen két kisebb keveredési göcot különíthetünk el: az egyik Muraszombat környéke, ahol főként a szlovén és a magyar közösség élt együtt, míg az I. világháború utáni magyar–osztrák–jugoszláv hármask határ közelében a szlovének a németekkel „vegyültek”.

Települési szinten 1910-ben az érdemi heterogenitást jelentő 0,2-es értéket 90 város és község érte el, ezek közül is kiemelkedik az a 23 entitás, ahol az etnikai diverzitási index 0,4 feletti. E nagyjából kéttucatnyi település közül 13 tartozik jelenleg Ausztriához, ez is mutatja a burgenlandi részek heterogénebb jellegét. Az ellenpólust az a 117 község képezi, amely teljesen egynyelvű, 80%-ukban a magyar nemzetiség egyeduralmodó (a horvát mindössze egy településen), ami szintén jól jelzi a vizsgált térség keleti felének egyveretű etnikai képét. A megyei értéket (0,589) mindössze három burgenlandi község múlta felül (1. ábra).

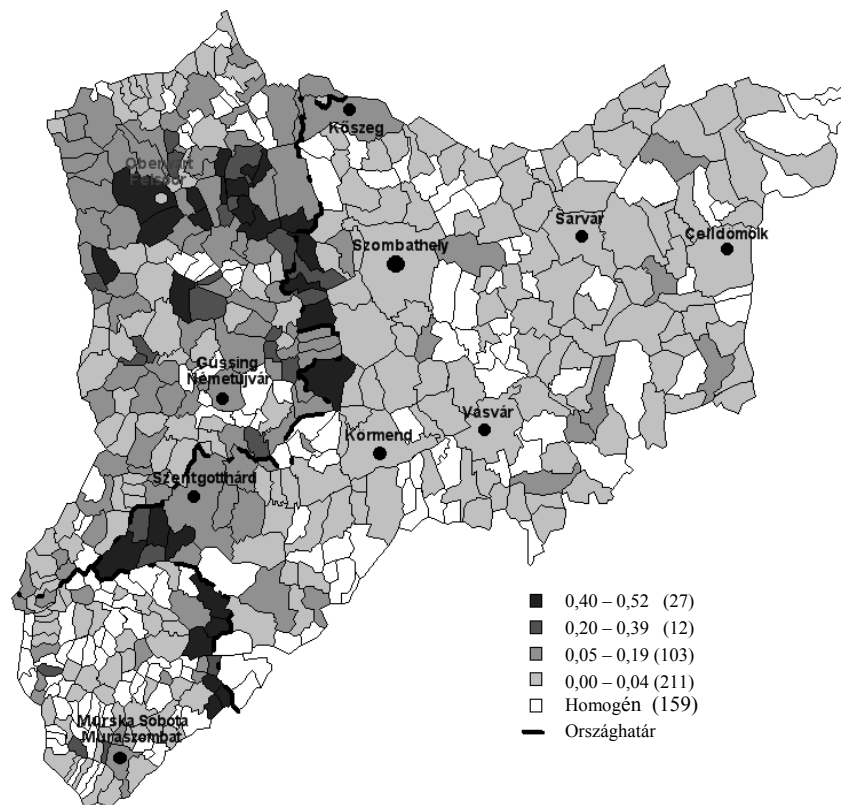
A 2001/2002. évi adatok az etnikai diverzitás terén némi egyszerűsödésről árulkodnak. A helyzet alapvetően nem változott: továbbra is éles választvonalnak tekinthetjük a Kőszeg–Őrszentpéter tengelyt. Ennek ellenére szembeűnő a szlovéniai megyerész homogenizálódása, ami a helyi némettség kitelepítése, valamint a magyar szórványok eltűnése révén valósult meg. Mellette a volt Németújvári járás területe és Kőszeg szűkebb környezete is sokat veszített diverz jellegéből. Más oldalról jól kirajzolódik a jelenlegi országhatárok sávja mint a térség leginkább heterogén vidékei; ez a sáv egyes területeken a határ belső (Felsőcsatár–Pornóapáti, illetve a hármask határ környéke), máshol annak külső oldalán (Őrihodos–Csekefa) húzódik. Érdemes megfigyelni, hogy a hármask határ vidéke úgy őrizte meg heterogén jellegét, hogy az eredetileg kevert települések (Alsószölnök, Szentgotthárd) homogénebbé, az eredetileg homogén községek (Apátistvánfalva, Felsőszölnök stb.) diverzebbé váltak; mind a kettő a magyar elem súlyának növekedésével magyarázható. Továbbra is heterogén népességű a Felsőőr és Rohonc között elterülő falvak többsége, az eredetileg horvát, illetve magyar községekbe történő német betelepülés következtében még nőtt is a diverzitás az eltelt közel egy évszázad alatt. A megye keleti felét továbbra is a magyarság egyértelmű dominanciája jellemzi, ezt az egységes képet bontja meg helyenként a cigánység térnyerése (például Csöngén és Jánosházán).

2001-ben már csak 51 település etnikai diverzitása haladta meg a 0,2-es értéket, ebből viszont 28-ban 0,4 feletti volt az érték, utóbbiak bő fele Ausztriában helyezkedett el. Ezzel szemben 150 község egynyelvű volt; feltűnő, hogy köztük csaknem annyi szlovéniai település van, mint ahány magyarországi, ez is jelzi a muravidék markáns homogenizálódását. Egy település etnikai diverzitása sem érte el a megyei értéket (0,544, 2. ábra).

Összességében jól érzékelhető, hogy a kevert nemzetiségű területek nagy részét az államhatárok mentén, azok viszonylag keskeny zónájában találjuk; az átmeneti részek szűk keresztmetszete alátámasztja, hogy a történelmi Vas megye területén éles nyelvi-etnikai határok húzódnak, ez az egyértelmű nemzetiségi megosztottság a 20. században még fokozódott is. Az etnikai határok a szlovén–magyar országhatár vonalában rajzolódnak ki a leghatározottabban, ahol a két nemzetiség keskeny kontaktzónáját mindkét oldalon gyakorlatilag teljesen homogén térségek fogják közre. Ily módon a diverzitás vizsgálata az etnikai tömbök homogenizálódását, illetve a kontaktzónák diverzifikációját támasztja alá.

2. ábra

Etnikai diverzitás a történelmi Vas megyében, 2001/2002

Forrás: saját számítás alapján szerkesztette Balizs Dániel.

Kisebbségben és többségben – a Vas megyei nemzetiségek megoszlása

Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált térségben a három államalkotó nemzet döntő hányada saját anyaországához tartozó területen él, és ott a népesség többségét jelentette 1910-ben és jelenti ma is. A jelenlegi határok alapján a *Magyarországhoz* tartozó vidéken élő, 1910-ben csaknem 232 ezer fős magyarság a terület teljes népességének (252,8 ezer fő) 91,6%-át tette ki, mellettük németek (11,8 ezer fő), szlovének (4500 fő)

és horvátok (3700 fő) éltek még jelentős számban. Az *Ausztriához* csatolt településeken a 20. század elején csaknem 130 ezren éltek, 79,8%-uk (103,4 ezer fő) vallotta magát németnek, a horvátok száma 12,5 ezer, a magyaroké 10,9 ezer fő volt. 1920-ban a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, majd 1991 után *Szlovéniához* került megyerész domináns nemzetisége 1910-ben a szlovén volt, ők alkották az 53,4 ezer főnyi teljes népesség 86%-át (46 ezer fő), mellettük a magyarok (5500) és a németek (2000 fő) számát vehetjük említésre méltónak.

2001-re mindhárom térségben egyszerűsödött a nemzetiségi struktúra. Egyedül (Szombathely mint megyei nagyváros népességfelszívó-képessége miatt) a *Magyarországhoz* tartozó terület lakosság száma növekedett (261,7 ezer fő). Ezen belül nőtt a magyarok aránya is, a teljes népesség csaknem 98%-át adták (255,6 ezer fő), míg a horvátok és szlovének (1700–1700 fő) száma felére-harmadára, a németeké kevesebb mint tizedére zuhant (1000 fő). A három ország közül *Ausztria* szenvedte el a legnagyobb mértékű népességfogyást, az I. világháborút megelőző évekhez képest egyötödével kevesebben, 102,7 ezren lakják a történelmi Vas megye idetartozó vidékét, ennek viszont immár 90%-a (92,6 ezer fő) német; a horvát és magyar ajkú népesség száma egyaránt körülbelül harmadára esett vissza (4700, illetve 3000 fő). A *Szlovéniához* tartozó területen 2001-ben az itt élő 48,9 ezer fő 91,5%-ának (47,1 ezer fő) volt szlovén a nemzetisége, a német etnikum a II. világháborút követő kitelepítések következtében gyakorlatilag eltűnt, míg a magyarok létszáma egy nagyságrenddel zuhant (765 fő). Érdemes megemlíteni ezen kívül, hogy a mai államalkotó nemzetek saját országukban a 20. század elején, illetve jelenleg is csaknem 100%-ban olyan településeken élnek, ahol ők alkották és alkotják a népesség többségét, míg a különböző országokban élő kisebbségek esetében ez korántsem ilyen magától értetődő.⁶

A három országrész összehasonlítása után érdemes *nemzetiségi alapú, teljes területre érvényes* vizsgálatot is elvégezni. Ebben az esetben a cél annak meghatározása, hogy adott etnikai csoport meghatározott évben (1910 és 2001) a települések mekkora hányadában élt a különböző aránykategóriákba (90% feletti, 75–90% stb., ld. 2–5. táblázatok) tartozó településeken. E vizsgálatnál nem feledkezhetünk meg a közigazgatási változásokról sem (ld. vonatkozó fejezet!).

1910-ben a *teljes Vas megyében a magyarok* (248 ezer fő) 284 városban és községben alkották a népesség abszolút többségét (itt élt a magyarság 95,8%-a), a nyelvhatárok éles voltát jelzi, hogy 277 településen 90%-ot meghaladó arányban voltak jelen. Ezzel szemben nem tűnik soknak az 10 ezer főnyi magyar népesség, akik saját településükön kisebbségben voltak a németekkel, szlovénokkal, horvátokkal szemben. Viszont mivel – a magyar ajkú hivatalnokréteg, illetve a katonai személyek jelenléte miatt – a megye csaknem minden településén élt legalább egy magyar nemzetiségű lakos, szórványosodásuk igen jelentős volt. A legnagyobb magyar közösségeknek a gazdasági és adminisztratív köz-

⁶ A (történelmi Vastörténelmi Vas megye területén élő) ausztriai és magyarországi horvátok, valamint a magyarországi szlovének 80-90%-a élt 1910-ben olyan településen, ahol ők adták a lakosság többségét, az arány jelenleg esetükben 50-60% között mozog. Ugyanezt 2001-ben a szlovéniai magyaroknak 38%-a, míg az ausztriai magyarok csupán 24%-a mondhatta el magáról, a magyarországi németek közül pedig senki sem (adatok forrása: Magyarország: KSH Népszámlálások 1880–2001, Jekelfalussy (1892), Ausztria: Gyémánt (2007), Jugoszlávia (Szlovénia): Kepecs (1998), Popis Stanovništva 1961–1981).

pontok adtak otthont, Szombathelyen, Sárváron, Körmenden és Kőszegen az ötezer főt is meghaladta a magyarok száma (2. táblázat).

2. táblázat

A magyarok száma és megoszlása településkategóriák alapján 1910-ben és 2001-ben

Aránykategóriák, %	Települések				Magyarok			
	száma, fő		megoszlása, %		száma, fő		megoszlása, %	
	1910	2001	1910	2001	1910	2001	1910	2001
90,0–100,0	277	196	45,1	37,3	226 029	253 082	91,1	97,6
75,0– 89,9	3	4	0,5	0,8	4 020	910	1,6	0,4
50,0– 74,9	4	7	0,7	1,3	7 545	1 662	3,0	0,6
25,0– 49,9	5	8	0,8	1,5	2 947	1 158	1,2	0,4
5,0– 24,9	60	9	9,8	1,7	5 315	1 293	2,1	0,5
0,0– 4,9	265	302	43,2	57,4	2 129	1 271	0,9	0,5
<i>Összesen</i>	<i>614</i>	<i>526</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>247 985</i>	<i>259 376</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Balizs Dániel.

A *németek* (117 ezer fő) 176 településen voltak többségben (91,2%-uk élt itt), ennek háromnegyedében 90%-ot meghaladó aránnyal. Említést érdemel, hogy míg a magyarok kilenczetedének olyan település adott otthont, amelyet 90% feletti arányban laktak, ugyanez a németeknek csak kétharmadáról mondható el, azaz a németek – a Felsőőri, a Kőszegi és a Németújvári járások heterogén etnikai összetétele következtében – több tucat községben más nemzetiségekkel éltek együtt. A magyarokhoz hasonlóan körülbelül 10 ezer német lakott olyan településen, ahol nem voltak többségben. Rohonc, Pinkafő és az ekkor még erősen vegyes lakosú Kőszeg tömörített jelentős számú (2000 feletti) német lakost (3. táblázat).

3. táblázat

A németek száma és megoszlása településkategóriák alapján 1910-ben és 2001-ben

Aránykategóriák, %	Települések				Németek			
	száma, fő		megoszlása, %		száma, fő		megoszlása, %	
	1910	2001	1910	2001	1910	2001	1910	2001
90,0–100,0	132	164	21,5	31,2	76 317	82 317	65,1	87,9
75,0– 89,9	37	15	6,0	2,9	25 980	3 417	22,2	3,6
50,0– 74,9	7	8	1,1	1,5	4 548	5 730	3,9	6,1
25,0– 49,9	9	6	1,5	1,1	4 154	871	3,5	0,9
5,0– 24,9	29	6	4,7	1,1	2 778	573	2,4	0,6
0,0– 4,9	400	327	65,1	62,2	3 392	711	2,9	0,8
<i>Összesen</i>	<i>614</i>	<i>526</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>117 169</i>	<i>93 619</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Balizs Dániel.

A *szlovének* (50,5 ezer fő) 118 községben adták a lakosság több mint felét; e falvakban 48 ezer szlovén (vend) élt, és csupán 4,2%-uk nem élt többségben saját településén.

Alapvetően rurális településeken éltek, legnagyobb közösségüknek ekkor még Felsőszölnök adott otthont, későbbi központjuk, Muraszombat, illetve Tótkeresztúr tömörített még ezer főnél több szlovén nemzetiségű lakost (4. táblázat).

4. táblázat

A szlovének száma és megoszlása településkategóriák alapján 1910-ben és 2001-ben

Aránykategóriák, %	Települések				Szlovének			
	száma, fő		megoszlása, %		száma, fő		megoszlása, %	
	1910	2001	1910	2001	1910	2001	1910	2001
90,0–100,0	98	112	16,0	21,3	40 023	44 247	79,3	90,7
75,0– 89,9	17	5	2,8	1,0	7 029	2 494	13,9	5,1
50,0– 74,9	3	6	0,5	1,1	1 313	1 028	2,6	2,1
25,0– 49,9	3	3	0,5	0,6	1 657	268	3,3	0,5
5,0– 24,9	6	3	1,0	0,6	317	565	0,6	1,2
0,0– 4,9	487	397	79,3	75,5	163	168	0,3	0,3
<i>Összesen</i>	<i>614</i>	<i>526</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>50 502</i>	<i>48 770</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Balizs Dániel.

A horvátok (16,2 ezer fő) az I. világháború előtt még 34 faluban alkottak többséget, hol 84%-uk élt. A legnagyobb problémát a már ekkor elkezdődő – betelepülésük körülményeire és viszonylag csekély számukra visszavezethető – szórányosodásuk jelentette (tucatnyi kisebb-nagyobb nyelvszigetük létezett), amelynek hatására egyre több horvát jellegű település olvadt be a környező magyar és német etnikai térbe. Kompakt nyelvi területük hiánya központtalanságukban is megnyilvánult, erősen fragmentált etnikai terükben egyik település sem tudott a horvát lakosság centrumává válni. Legnagyobb közösségeik (800 fő felett) Szentpéterfán, Pásztorházán, Újhegyen és Pinkócon éltek (5. táblázat).

5. táblázat

A horvátok száma és megoszlása településkategóriák alapján 1910-ben és 2001-ben

Aránykategóriák, %	Települések				Horvátok			
	száma, fő		megoszlása, %		száma, fő		megoszlása, %	
	1910	2001	1910	2001	1910	2001	1910	2001
90,0–100,0	12	0	2,0	0,0	5 219	..	32,2	..
75,0– 89,9	14	1	2,3	0,2	6 502	820	40,1	12,1
50,0– 74,9	8	8	1,3	1,5	1 962	2 906	12,1	43,0
25,0– 49,9	4	7	0,7	1,3	1 318	692	8,1	10,2
5,0– 24,9	5	13	0,8	2,5	119	384	0,7	5,7
0,0– 4,9	571	497	93,0	94,5	1 110	1 959	6,8	29,0
<i>Összesen</i>	<i>614</i>	<i>526</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>16 230</i>	<i>6 761</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Balizs Dániel.

2001-ig a térség három államalkotó nemzete törzsterületének homogenizálásával növelni tudta etnikai terét, ugyanez a horvátokról már nem mondható el. A magyarok

(259 ezer fő) az egyedüliek a tárgyalt nemzetiségek közül, akiknek abszolút számuk növekedett az eltelt egy évszázad alatt. Etnikai terük még egységesebb lett, immár 98,6%-uk él magyar többségű városban és községben, ezek közül messze kiemelkedik Szombathely 80 ezer fős magyar közösségével, de az utána következő Sárvár, Körmend, Kőszeg és Celldömölk is egyenként több mint 10 ezer magyar lakost számlál. Csupán alig 4 ezer magyar él olyan településen (kétharmaduk Burgenlandban), ahol arányuk 50% alatti. A magyaroknak nemcsak kompaktabb, hanem közigazgatásilag is egyszerűbbé vált a nyelvi területük, mivel a 20. századi település-összevonások szinte csak őket érintették. Így 1910-hez képest jóval kevesebb, 207 település magyar többségű, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a zsugorodott volna a magyar etnikai terület (2. táblázat).

A *németek* (93,6 ezer fő) száma ugyan jelentősen csökkent, viszont a burgenlandi horvát (és magyar) nyelvszigetek és szórványok előrehaladott asszimilálása révén nyelvi térnyerésük egyértelműnek tekinthető; alátámasztja ezt, hogy immár 187 város és község lakóinak többsége német (itt él a német ajkúak 97,7%-a) és ebből 164-ben 90%-ot meghaladó az arányuk. Alig több mint 2 ezer német él saját településén kisebbségben, és ennek csupán fele 25% alatti arányban. Legnagyobb számban immár a burgenlandi lokális centrumokban élnek, Felsőőr, Pinkafő, Rohonc, Németújvár, Nagyszentmihály és Gyanafalva tömörít kétezernél több német lakost. Muravidéken a kitelepítések, menekülések hatására jelenleg alig pár tíz német él (3. táblázat).

A *szlovének* száma (48,8 ezer fő) stagnált az utóbbi évszázad során, viszont 2001-ben már 123 településen alkották a lakosság többségét, ahol 97,9%-uk élt. Kereken 1000 fő azon szlovének száma, akik nem saját többségű városban vagy községben laknak, ebből csak 700-an laknak olyan településen, ahol arányuk 25% alatti. Legtöbben (12 ezren) a Muravidék központjának számító Muraszombat lakói, de a centrum környékén elterülő falvak (Barkóc, Battyánfalva, Kisszombat) is jelentős számú szlovénnek adnak otthont (1000-1600 fő között). A régebben első helyen álló magyarországi Felsőszölnök már csak 18. a rangsorban, ami jól jelzi a történelmi Vas megye etnikai fejlődését: az államalkotó nemzetek saját országukban teret nyernek, azon kívül viszont számuk egyre jelentéktelenebbé válik (4. táblázat).

A történelmi Vas megyében etnikai szempontból a 20. század legnagyobb veszteségének tekinthető *horvát* közösség lélekszáma (6,8 ezer fő) az 1910-es érték negytedére zsugorodott, már csak 9 településen alkotják a népesség nagyobbik felét, ezek között arányuk csupán egy községben haladja meg a 75%-ot. Ugyan saját településén a horvátok 55%-a él többségben, csaknem egyharmaduk (2000 fő) olyan város vagy község lakója, ahol arányuk még az 5%-ot sem éri el, ez burgenlandi szórványosodásuknak, részben a jugoszláv érában történő muravidéki létszámnövekedésüknek, majd – a délszláv állam felbomlása után – gyors visszavándorlásuknak tudható be. Asszimilációjuk minden pozitív jel és (kulturális, oktatásszervezési stb.) erőfeszítés dacára megállíthatatlannak tűnik, legnagyobb közösségeik (Pásztorháza, Pinkóc, Szentpéterfa) lélekszáma már az 1000 főt sem közelíti meg (5. táblázat).

A nemzetiségek elkülönülése – disszimilitási és szegregációs indexek

A tanulmányban az etnikai diverzitáshoz hasonlóan két időpont, az 1910. és a 2001. évi értékeket, valamint a köztük tapasztalt változásokat vizsgáljuk. Egyértelműen állítható,

hogy az indexek értékei igazolják, hogy Vas megye nemzetiségei jelentős mértékben elkülönülnek egymástól, ami újabb bizonyíték (a diverzitás és a nemzetiségek megoszlása mellett) a megyei együttélés–települési elkülönülés jelenségére.

A *disszimilaritási index* esetében az értékek csaknem mindegyike jelentősen meghaladja az erős területi elkülönülést jelző 80-as szintet. Olyan relációkban, ahol a horvát nemzetiség nem szerepel (magyar–német, magyar–szlovén, német–szlovén) az igen magas (90 feletti) értékek a 20. század folyamán még tovább emelkedtek, ami részben a többségi nemzetek asszimiláló erejét (és a kisebbségek kedvezőtlen demográfiai helyzetét, kivándorlását) tükrözi, részben pedig a németek II. világháború utáni részleges vagy teljes kitelepítésének következménye. Ily módon az egyébként is világosan kirajzolódó nyelvi határok még határozottabbá váltak. Némileg más a helyzet horvát–magyar és horvát–német viszonylatban, ahol az index értékei csökkentek az elmúlt évszázad alatt, ezt Magyarországon és Ausztriában az eredetileg népes horvát közösség felgyorsult beolvadása okozza. Ennek két szegmense a horvátok városba települése (és urbánus környezetben felerősödő asszimilációjuk), illetve a horvát községekbe fokozatosan beáramló magyar, német népesség aránynövekedése. Horvát–szlovén vonatkozásban szintén beszélhetünk a teljes elkülönülés kismértékű oldódásáról, ami jelen esetben nem a horvátok térvesztése, hanem ellenkezőleg, a jugoszláv időkben Muraszombat környékére történő (nem túl jelentős) migrációjuk következménye (6. táblázat).

6. táblázat

A vizsgált terület nemzetiségeinek disszimilaritási indexei

Év	Disszimilaritási index					
	magyar–német	magyar–horvát	magyar–szlovén	német–horvát	német–szlovén	horvát–szlovén
1910	91,3	94,8	97,5	89,4	95,9	99,8
2001/2002	97,9	90,2	98,0	79,3	99,7	95,0

Forrás: saját számítás.

A *szegregációs index* az előzőekhez hasonlóan a három államalkotó nemzet (magyar, német/osztrák, szlovén) 1910-ben már igen jelentős (értékek 89–97 között), majd fokozódó területi elkülönülését („tömbösödését”) jelzi. Velük szemben a szórványosodó horvát népesség egyre nagyobb mértékben vegyül a többi etnikai csoporttal. A horvátok esetében eredetileg sem túl nagy számuk, falvaik periferikus fekvése, városokba történő szétszóródásuk és a jól körülhatárolható etnikai tér hiánya miatt az index értéke 92-ről 75-re csökkent (7. táblázat).

7. táblázat

A vizsgált terület nemzetiségeinek szegregációs indexe

Év	Szegregációs index			
	magyar	német	horvát	szlovén
1910	90,9	89,1	91,5	96,4
2001/2002	95,6	96,1	75,3	97,8

Forrás: saját számítás.

Összegzés

A történelmi Vas vármegye a Kárpát-medence egyik legösszetettebb etnikai szerkezettel rendelkező területe. Ugyanakkor, amíg a települések zömmel egynyelvűek voltak a 20. század elején, addig a megye teljes területe rendkívül magas diverzitást mutatott. Vas megye etnikai szerkezetét és annak 20. századi változásait kvantitatív módszerek segítségével jellemeztük. Elsősorban az etnikai diverzitási indexet (EDI) tartottuk alkalmasnak a területen zajló etnikai folyamatok vizsgálatára. A 2001-es (Szlovéniában 2002-es) és az 1910. évi adatok összevetése után a megye egészét tekintve kevésbé, a három országhoz került megyerész esetében igen jelentős etnikai homogenizáció történt, amely a három különböző régióban hasonló mértéket öltött.

A 2001-re az etnikai diverzitás terén egyszerűsödést tapasztalhatunk. A helyzet alapvetően nem változott, továbbra is éles válaszvonalnak tekinthetjük a Kőszeg–Óriszentpéter tengelyt. A jelenlegi országhatárok sávja a térség leginkább diverz vidéke; ez a sáv egyes területeken a határ belső, máshol annak külső oldalán húzódik. A megye keleti felét továbbra is a magyarság egyértelmű dominanciája jellemzi, ezt az egységes képet bontja meg helyenként a cigányság térnyerése.

A vizsgált térségben a három államalkotó nemzet döntő hányada saját anyaországához tartozó területen él és ott a népesség többségét jelentette 1910-ben és jelenti ma is. 2001-re mindhárom térségben egyszerűsödött a nemzetiségi struktúra. Magyarországon nőtt a magyarok aránya (98%), míg a horvátok és szlovének száma felére-harmadára, a németeké kevesebb, mint tizedére zuhant. A történelmi Vas megye osztrák vidékének immár 90%-a német, a horvát és magyar népesség száma harmadára esett vissza. A Szlovéniához tartozó területen a népesség 92%-ának volt szlovén a nemzetisége, a német etnikum a kitelepítések következtében gyakorlatilag eltűnt, a magyarok létszáma tizedére esett vissza. A mai államnemzetek saját országukban a 20. század elején, illetve jelenleg is csaknem 100%-ban olyan településeken élnek, ahol ők alkották a népesség többségét, míg a kisebbségek esetében ez korántsem általános.

IRODALOM

- Bajmócy Péter (2006): Magyarország népességének etnikai és vallási diverzitása 1910-ben és 2001-ben. In: Kiss Andrea – Mezősi Gábor – Sümeghy Zoltán (szerk.): *Táj, Környezet és Társadalom*. pp. 57-68. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, Szeged.
- Bajmócy Péter (2009): *Általános etnikai és vallásföldrajz*. JATEPress, Szeged.
- Balázs Dániel (2012): Etnikai földrajzi módszerek és alkalmazási lehetőségeik a történelmi Csanád példáján. In: Pál Viktor (szerk.): *A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései*. pp. 242-255. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
- Beluszky Pál (2005): *Órség – Vend-vidék – Felső-Rába-völgy*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Bindorffer Györgyi (2003): *Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001*. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. pp. 253-266. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Borovszky Samu (1898): *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai szerkesztősége és kiadóhivatala, Budapest.
- Bottlik Zsolt (2005): A szerb etnikai tér változásai a 20. században a mai Magyarország területén. *Kisebbségkutatás* 14 (2): 222–228.
- Cretan, R. (2002): *Social and spatial marginality: historical-geographical issues about the roma of Banat and Crisana*. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Határok és az Európai Unió*. pp. 459–471. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged.
- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (szerk.) (2004): *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Magyar Statisztikai Társaság – KSH Levéltár, Budapest.

- Farkas György (2000): A nemzetiségi megoszlás térszerkezete egyes lakosságú régiókban *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2 (2): 109–124.
- Gergely Júlia (2009): Széthúzó falvak, egységes városok? *Tér és Társadalom* 23 (3): 111–125.
- Greenberg, S. H. (1956): The measurement of linguistic diversity *Language* 32 (1): 109–115.
- Gyémánt Richárd (2007): *A burgenlandi magyarság a statisztikai adatok tükrében*. Pólay Elemér Alapítvány – JatePress, Szeged.
- <http://www.ethnologue.com/statistics/by-country> (letöltve: 2013. július)
- Jekelfalussy József (szerk.) (1892): *A magyar korona országainak helységnevtára*. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- Keményfi Róbert (2002): *A gömöri etnikai térszerkezetek*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.
- Kepecs József (szerk.) (1998): *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941)*. KSH, Budapest.
- Klinger András (szerk.) (1993): *Magyarország történeti-statisztikai helységnevtára. Vas megye*. MTA – KSH, Budapest.
- Kocsis Károly (1991): A Kárpát-Balkán régió etnikai-vallási arculata *Földrajzi Közlemények* 115 (3-4): 165–189.
- Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik (2006): *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989-2002)*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Kocsis Károly (2005a): *Az Órvidék mai területének etnikai térképe*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Kocsis Károly (2005b): *A Muravidék mai területének etnikai térképe*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Kókai Sándor (2012): Román-Bánság demográfiai és etnikai viszonyainak változása (1910-2002) *Közép-Európai Közlemények* 5 (3-4): 15–32.
- Köszegi Margit (2009): *Hatalomból a kisebbségi létbe: a török etnikum helyzetének változása Bulgáriában a XIX-XX. század folyamán etnikai földrajzi aspektusból*. http://www.balkancenter.hu/pdf/koszegi_m (letöltve: 2013. március)
- Nemes Nagy József (1984): Területi egyenlőtlenségi mutatók In: Sikos T. Tamás (szerk.): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban*. pp. 65–79. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh Ádám – Šolks G. (2012): Alteration of the Ethnic Diversity and Ethnic Segregation Index in Latvia during the First and Second Independence Periods *Revista Romana De Studii Baltice Si Nordice* 4 (1): 9–33.
- Népszámlálás, 1880., 1900., 1910., 1920., 1930., 1941., 1990., 2001. évi népszámlálás*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Reményi Péter (2013): *A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között*. In: *Mediterrán és Balkán Fórum* 7 (2): 11–18.
- Simpson, E. H. (1949): Measurement of diversity *Nature* 163: 688.
- Tátrai Patrik (2009): Etnikai térszerkezet és etnikai identitás a Nyitrai járásban *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11 (2): 55–78.
- Tátrai Patrik (2010): *Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Varga E. Árpád (2002): Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán *Regio* 13 (1): 171–205.
- Vörös Károly (1962). *Vas megye 1744. évi adóösszeírása*. KSH Könyvtár – Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest.
- Zágorec-Csuka Judit (2008). Mitől függ a muravidéki magyarok identitása? In: *Identitás – nyelv – irodalom*. pp. 64–82 Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Nyelvi Iroda, Pilisvörösvár – Dunaszerdahely.

Kulcsszavak: Vas megye, etnikai földrajz, etnikai diverzitási index, szegregációs és disszimilaritási index.

Resume

Historical Vas county is one of the most ethnic diverse regions of the Carpathian Basin. Nowadays it lies in three countries, Austria, Hungary and Slovenia. Beside the majority there are some ethnic minorities (Hungarians and Croats in Austria, Germans, Croats and Slovenes in Hungary, Hungarians in Slovenia) as well. We could use Ethnic Diversity Index (EDI) describing the diversity of population. The ethnic diversity is relatively small in the settlements (most of them ethnic homogeneous), but the whole county is diverse. During the 20th century the ethnic diversity of regions in both countries diminished, but at some settlements increased because of the assimilation of minorities. We also used other quantitative methods like index of dissimilarity and segregation.